

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Νεοφύτου Βάμβα 6 (3ος όρ), 10674 Αθήνα, τηλ: 210 7233221-2; φαξ: 210 7233217;

e-mail: info@nchr.gr, website: www.nchr.gr

**Παρατηρήσεις επί του θέματος του προσδιορισμού της θέσης
των πολιτιστικών δικαιωμάτων στην εσωτερική έννομη τάξη
και της σχετικής δράσης της ΕΕΔΑ***

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το Β' Τμήμα της ΕΕΔΑ κατά τη συνεδρίαση της 27^{ης} Μαΐου 2003, κατόπιν πρότασης του Α' Αντιπροέδρου της ΕΕΔΑ και Προεδρεύοντος του Β' Τμήματος κ. Νίκου Φραγκάκη, αποφάσισε ότι ένα από τα θέματα που πρέπει να απασχολήσουν το σώμα είναι η οριοθέτηση των πολιτιστικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης, σε συνδυασμό με τα σχετικά διεθνή και κοινοτικά νομικά πρότυπα που έχουν καθιερωθεί και ενσωματωθεί στο εσωτερικό δίκαιο, δεδομένου ότι έως σήμερα αυτή η κατηγορία δικαιωμάτων δεν έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την ΕΕΔΑ. Επισημαίνεται πάντως ότι Τμήματά της όπως το Β' και το Δ' έχουν ασχοληθεί με συναφή ζητήματα όπως είναι η προστασία της μειονοτικής ομάδας των Ρομ στην Ελλάδα (Β' Τμήμα).¹ και η παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τα ελληνικά τηλεοπτικά δελτία ειδήσεων (Δ' Τμήμα).² Και στις δύο αυτές περιπτώσεις τα ως άνω Τμήματα εστίασαν το ενδιαφέρον τους σε σοβαρές παραβιάσεις ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, εθνικών κυρίως ομάδων ή ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Η προστασία των

* Συντάκτες εισήγησης: Ηρώ Νικολακοπούλου - Στεφάνου, Καθηγήτρια Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Δικαίου Παντείου Πανεπιστημίου, Πρόεδρος ΕΣΠ & Αναπλ. Μέλος ΕΕΔΑ (για το Μέρος Β') και Νίκος Σιταρόπουλος, Επιστημονικός Συνεργάτης της ΕΕΔΑ (για το Μέρος Α'). Το Μέρος Γ' και οι τελικές παρατηρήσεις είναι προϊόν κοινής επεξεργασίας.

¹ Βλ. ΕΕΔΑ, *Έκθεση 2001*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 2002, σελ. 179-197.

² Βλ. ΕΕΔΑ, *Έκθεση 2002*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 2003, σελ. 387-416.

δικαιωμάτων αυτών στην πράξη συνιστά ουσιώδη όρο για την προστασία των πολιτιστικών δικαιωμάτων των ανωτέρω ομάδων.

Μέρος Α': Διεθνές επίπεδο

Ο όρος «πολιτιστικά δικαιώματα» είναι μετάφραση του πρωτότυπου όρου “cultural rights” που υπάρχει στον τίτλο του Διεθνούς Συμφώνου Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων (ΔΣΟΚΠΔ, και κυρίως στο άρθρο 15),³ αλλά εμμέσως και στο άρθρο 27 παρ. 1 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ).⁴

Ως πολιτισμός (culture) στις κοινωνικές επιστήμες νοείται «η συγκεντρωμένη υλική κληρονομιά της ανθρωπότητας», όπως επίσης η «διαδικασία καλλιτεχνικής και επιστημονικής δημιουργίας του ανθρώπου» και «το σύνολο των υλικών και πνευματικών δραστηριοτήτων μιας κοινωνικής ομάδας που τη διαφοροποιεί από άλλες παρόμοιες ομάδες».⁵

Στο διεθνές δίκαιο δεν έχει καθιερωθεί κανένας από τους ανωτέρω ορισμούς. Είναι σαφές πάντως ότι ενώ οι δύο πρώτοι κοινωνιολογικοί ορισμοί μπορούν να λειτουργήσουν ως φορείς των πολιτιστικών δικαιωμάτων όλων των ανθρώπων χωρίς καμιά εξαίρεση (οριζόντια λειτουργία), ο τρίτος ορισμός δρα κυρίως προς όφελος (για την προστασία) της διαφορετικότητας, δηλαδή κοινωνικών ομάδων, ευρεία έννοια, τα μέλη

3 Άρθρο 15 ΔΣΟΚΠΔ: «1. Τα συμβαλλόμενα Κράτη, αναγνωρίζουν σε όλους το δικαίωμα: (α) Συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή, (β) Να ωφελούνται από την επιστημονική πρόοδο και τις εφαρμογές της, (γ) Να ωφελούνται από την προστασία των ηθικών και υλικών συμφερόντων τα οποία προκύπτουν από κάθε επιστημονικό, φιλολογικό ή καλλιτεχνικό έργο τους. 2. Τα μέτρα που θα λάβουν τα συμβαλλόμενα Κράτη για την εξασφάλιση της πλήρους άσκησης του δικαιώματος αυτού πρέπει να συμπεριλαμβάνουν τα απαιτούμενα για την εξασφάλιση της συντήρησης, της ανάπτυξης και της μετάδοσης της επιστήμης και του πολιτισμού. 3. Τα συμβαλλόμενα Κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να σεβαστούν την απαραίτητη ελευθερία στις επιστημονικές έρευνες και δημιουργικές δραστηριότητες. 4. Τα συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν τα ωφελήματα τα οποία πρέπει να προκύψουν από την ενθάρρυνση και ανάπτυξη της διεθνούς συνεργασίας και τις διεθνείς επαφές στους τομείς της επιστήμης και του πολιτισμού.» Το ΔΣΟΚΠΔ ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με το Ν. 1532/1985.

⁴ Άρθρο 27 παρ. 1 ΟΔΔΑ: «Καθένας έχει το δικαίωμα να συμμετέχει ελεύθερα στην πολιτιστική ζωή της κοινότητας, να χαιρέται τις καλές τέχνες και να μετέχει στην επιστημονική πρόοδο και στα αγαθά της».

⁵ R. Stavenhagen, “Cultural rights: A social science perspective”, A. Eide et al (eds), *Economic, Social and Cultural Rights*, 2nd ed., Dordrecht etc, Martinus Nijhoff Publishers, 2001, 85 ff, 87-91.

των οποίων έχουν το δικαίωμα, κατ' αρχήν, να αυτοπροσδιορίζονται με βάση την ιδιαίτερή τους πολιτιστική κληρονομιά ή σχετικά χαρακτηριστικά (κάθετη λειτουργία).⁶

Τα πολιτιστικά δικαιώματα στο διεθνές δίκαιο έχουν καθιερωθεί με δύο βασικές όψεις. Σύμφωνα με την πρώτη, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως οριζόντια, τα πολιτιστικά δικαιώματα, ως αναπόσπαστο μέρος του corpus των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που κατοχυρώνει η ΟΔΔΑ (άρθρο 27) και το ΔΣΟΚΠΔ (άρθρο 15), είναι μία σειρά δικαιωμάτων που απολαμβάνουν όλοι οι άνθρωποι σε όλα τα Κράτη της διεθνούς κοινωνίας, χωρίς καμιά απολύτως διάκριση.

Τα **οριζόντια πολιτιστικά δικαιώματα**, βάσει του άρθρου 15 ΔΣΟΚΠΔ, ως δικαιώματα «όλων», αναλύονται στα εξής συγκεκριμένα δικαιώματα:

(α) Το δικαίωμα συμμετοχής όλων στην πολιτιστική ζωή,

(β) Το δικαίωμα όλων να ωφελούνται από την επιστημονική πρόοδο και τις εφαρμογές της,

(γ) Το δικαίωμα όλων να ωφελούνται από την προστασία των ηθικών και υλικών συμφερόντων που προκύπτουν από κάθε επιστημονικό, φιλολογικό ή καλλιτεχνικό έργο τους.

Ως κύρια μέτρα εφαρμογής των παραπάνω δικαιωμάτων το άρθρο 15 του ΔΣΟΚΠΔ προβλέπει τα εξής:

(α) Μέτρα για την εξασφάλιση «της συντήρησης, της ανάπτυξης και της μετάδοσης της επιστήμης και του πολιτισμού»,

(β) Υποχρέωση των Κρατών να σέβονται «την απαραίτητη ελευθερία στις επιστημονικές έρευνες και δημιουργικές δραστηριότητες».

Η δεύτερη, **κάθετη, όψη των πολιτιστικών δικαιωμάτων**, πηγάζει από το θεμελιώδες **δικαίωμα των μελών «εθνικών, θρησκευτικών ή γλωσσικών» μειονοτήτων που υπάρχουν σε όλα τα Κράτη, να**

⁶ Βλ. άρθρο 27 του Διεθνούς Συμφώνου Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων (Ν. 2462/1997): «Σε εκείνα τα Κράτη όπου υπάρχουν εθνικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες, τα πρόσωπα που ανήκουν σε αυτές τις μειονότητες δεν θα στερούνται του δικαιώματος, από κοινού με τα άλλα μέλη της ομάδας τους, να απολαμβάνουν το δικό τους πολιτισμό, να ομολογούν τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και να ασκούν ή να χρησιμοποιούν τη δική τους γλώσσα».

«απολαμβάνουν [μεταξύ άλλων] το δικό τους πολιτισμό», σύμφωνα με το άρθρο 27 του Διεθνούς Συμφώνου Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων.⁷

Την κάθετη αυτή όψη των πολιτιστικών δικαιωμάτων υπέρ των ως άνω μειονοτήτων έχει ενδυναμώσει η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ με τη *Διακήρυξη* που υιοθέτησε το 1992 «για τα Δικαιώματα των Ατόμων που ανήκουν σε Εθνικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες».⁸ Το άρθρο 4 παρ. 1 της Διακήρυξης προβλέπει την υποχρέωση των Κρατών να λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα για να διασφαλίσουν υπέρ των μελών των παραπάνω μειονοτήτων την «πλήρη και αποτελεσματική» άσκηση όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών τους χωρίς διάκριση.

Το άρθρο 4 παρ. 2 της Διακήρυξης ειδικότερα επιβάλλει στα Κράτη «τη λήψη μέτρων για τη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών που θα επιτρέψουν στα πρόσωπα που ανήκουν σε μειονότητες να εκφράζουν τα χαρακτηριστικά τους και να αναπτύσσουν τον πολιτισμό τους, τη γλώσσα τους, τη θρησκεία τους, τις παραδόσεις και τα έθιμά τους, εκτός εάν συγκεκριμένες πρακτικές παραβιάζουν την εθνική νομοθεσία και είναι αντίθετες σε διεθνή πρότυπα». Παρόμοιου χαρακτήρα είναι οι διατάξεις της Συνθήκης Πλαισίου του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων (1995, σε ισχύ από το 1998 – δεν έχει κυρωθεί ακόμη από την Ελλάδα).⁹

Ο πολιτισμικός πλουραλισμός είναι άλλωστε ένα από τα χαρακτηριστικά των σύγχρονων ευρωπαϊκών Κρατών-Μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης που οφείλουν αυτά να προστατεύουν αποτελεσματικά, όπως έχει επανειλημμένα τονίσει και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

⁷ Το ΔΣΑΠΔ ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με το Ν. 2462/1997.

⁸ UN GA Resolution 47/135, 18.12.1992, I. Brownlie, G.S. Goodwin-Gill (eds), *Basic Documents on Human Rights*, 4th edition, Oxford, Oxford University Press, 2002, 59-62.

⁹ ETS 157, σε ισχύ από την 01.02.1998.

Μέρος Β': Ευρωπαϊκό κοινοτικό επίπεδο

Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα αντιμετωπίζει τα πολιτιστικά δικαιώματα υπό το πρίσμα της προστασίας της πολιτιστικής ταυτότητας που αποτελεί κύρια έκφραση της εθνικής ταυτότητας. Το άρθρο 6 παρ. 4 της Συνθήκης του Μάαστριχτ ορίζει ότι: «Η Ένωση σέβεται την εθνική ταυτότητα των Κρατών-Μελών».

Η παραπάνω διάταξη δεν εμποδίζει τη δράση της Κοινότητας στο πεδίο του πολιτισμού, δεδομένου ότι η πολυμορφία -πολιτιστική, θρησκευτική, γλωσσική- όπως και οι πολιτικές που τη στηρίζουν, εντάσσονται στη σύγχρονη αντίληψη της ανάπτυξης και ειδικότερα της ανάπτυξης της προσωπικότητας (human development) και της ενδυνάμωσης των πολιτών (empowerment of the citizens), αποτελώντας συνάμα ενισχυτικό παράγοντα της κοινωνικής συνοχής.

Η δράση της Ένωσης στο πεδίο του πολιτισμού θεμελιώνεται σε διατάξεις που προστέθηκαν στην ιδρυτική συνθήκη της ΕΚ (ΣΕΚ) με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ. Ειδικότερα, με τον τίτλο XII (πρώην IX) και το άρθρο 151 ΣΕΚ (πρώην άρθρο 128), με επικεφαλίδα «Πολιτισμός», η Κοινότητα καλείται να συμβάλει στην ανάπτυξη των πολιτισμών των Κρατών-Μελών, με σεβασμό στην εθνική και περιφερειακή πολυμορφία τους, και στην προβολή της κοινής πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Η Ένωση θεσπίζει υποστηρικτικές δράσεις ενθάρρυνσης και διατυπώνει συστάσεις για την ενίσχυση της συνεργασίας των Κρατών-Μελών στους τομείς:

- της γνώσης και της διάδοσης του πολιτισμού και της ιστορίας των ευρωπαϊκών λαών,
- της διατήρησης και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς ευρωπαϊκής σημασίας,
- της προώθησης μη εμπορικών πολιτιστικών ανταλλαγών,
- της καλλιτεχνικής και λογοτεχνικής δημιουργίας (συμπεριλαμβανομένου και του οπτικοακουστικού τομέα).

Η Κοινότητα ευνοεί τη συνεργασία στον πολιτιστικό τομέα με τρίτες χώρες, καθώς και με τους αρμόδιους για τον πολιτιστικό τομέα διεθνείς οργανισμούς και ειδικότερα το Συμβούλιο της Ευρώπης.

Σημαντική είναι και η παρ. 4 του άρθρου 151 ΣΕΚ που εισάγει την έννοια της «ολοκλήρωσης» στον τομέα του πολιτισμού, ορίζοντας ότι: «η Κοινότητα όταν αναλαμβάνει δράσεις δυνάμει άλλων διατάξεων της παρούσας Συνθήκης, λαμβάνει υπόψη της τις πολιτιστικές πτυχές, αποβλέποντας ειδικότερα στο σεβασμό και στην προώθηση της πολυμορφίας των πολιτισμών της».

Η κοινοτική πολιτιστική πολιτική διαμορφώνεται με νομικά δεσμευτικές πράξεις που αφορούν σε συμπληρωματικές υποστηρικτικές δράσεις, οι οποίες αποσκοπούν στη δημιουργία του λεγόμενου «ευρωπαϊκού πολιτιστικού χώρου», στην πρόσβαση στις πολιτιστικές πηγές, στην ενίσχυση της πολιτιστικής εκπαίδευσης, καθώς και στην ανάπτυξη ενός διεθνούς πολιτιστικού διαλόγου. Δεν μπορούν όμως να περιλαμβάνουν εναρμόνιση των νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων των Κρατών-Μελών.

Περαιτέρω, αν και όπως ήδη σημειώθηκε, η δράση της Ένωσης θεμελιώνεται στη διαπίστωση ότι η πολυμορφία -πολιτιστική, θρησκευτική, γλωσσική- αποτελεί πλεονέκτημα, οι σχετικές δράσεις και πολιτικές πρέπει να ασκούνται με βάση τις αρχές της ισότητας, της μη διάκρισης και της αναλογικότητας.

Αξίζει τέλος να γίνει ειδική αναφορά στο πρόσφατο Σχέδιο Συνθήκης για τη θέσπιση «Συντάγματος της Ευρώπης». Επισημαίνεται κατ' αρχήν η αναφορά στο Προοίμιο αυτού του κειμένου για την Ευρώπη που είναι «ενωμένη στην πολυμορφία της». Στο Μέρος Ι του Σχεδίου και ειδικότερα στο άρθρο 3 καθορίζονται οι στόχοι της Ένωσης. Στο άρθρο 3 παρ. 3 εδ. 4 αναφέρεται ως στόχος ότι: «Η Ένωση σέβεται τον πλούτο της πολιτιστικής και γλωσσικής της πολυμορφίας και μεριμνά για την προστασία και ανάπτυξη της πολιτιστικής κληρονομιάς». Το άρθρο 3 παρ. 3 εδ. 4 αποτελεί θεσμική εγγύηση στο πεδίο του πολιτισμού. Η διάταξη αυτή αντικαθιστά κατ' ουσία τη διάταξη του άρθρου 6 παρ. 4 της Συνθήκης του Μάαστριχτ

που όριζε ότι: «Η Ένωση σέβεται την εθνική ταυτότητα των Κρατών-Μελών της».

Στο Μέρος ΙΙΙ του Σχεδίου που αναφέρεται στις πολιτικές της Ένωσης περιλήφθηκε η διάταξη του άρθρου ΙΙΙ-181, που αντικαθιστά κατ' ουσία το άρθρο 151 ΣΕΚ. Ειδικότερα, με την παρ. 5 ορίζεται ότι:

- α) ευρωπαϊκός νόμος ή νόμος- πλαίσιο που εκδίδεται μετά από διαβούλευση με την Επιτροπή των Περιφερειών θεσπίζει δράσεις ενθάρρυνσης και
- β) ότι το Συμβούλιο των Υπουργών, μετά από πρόταση της Επιτροπής εκδίδει συστάσεις.

Πέραν όμως των παραπάνω διατάξεων του άρθρου 3 παρ. 3 εδ. 4 για τους στόχους της Ένωσης και του άρθρου ΙΙΙ-181 για τις πολιτικές στο πεδίο του πολιτισμού, ο πολιτισμός αποτελεί αντικείμενο του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης που ενσωματώθηκε στο Μέρος ΙΙ του Σχεδίου Συνθήκης για τη θέσπιση «Συντάγματος της Ευρώπης».

Στο Προοίμιο του Χάρτη αναφέρεται ότι «Η Ένωση έχοντας επίγνωση της πνευματικής και ηθικής κληρονομιάς της, εδράζεται στις αδιαίρετες και οικουμενικές αξίες της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, της ελευθερίας, της ισότητας και της αλληλεγγύης. Ερείδεται στις αρχές της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου. Η Ένωση τοποθετεί τον άνθρωπο στην καρδιά της δράσης της, καθιερώνοντας την ιθαγένεια της Ένωσης και δημιουργώντας ένα χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Η Ένωση συμβάλλει στη διαφύλαξη και την ανάπτυξη αυτών των κοινών αξιών σεβόμενη την πολυμορφία των πολιτισμών και των παραδόσεων των λαών της Ευρώπης, καθώς και της εθνικής ταυτότητας των Κρατών-Μελών της Ο παρών Χάρτης επιβεβαιώνει τα δικαιώματα που απορρέουν ιδίως από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις και τις διεθνείς υποχρεώσεις των Κρατών-Μελών, την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, τους Κοινωνικούς Χάρτες που έχουν υιοθετηθεί από την Ένωση και το Συμβούλιο της Ευρώπης καθώς και από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων...».

Περαιτέρω, στον τίτλο II «Ελευθερίες» του Μέρους II, και ειδικότερα στα άρθρα II-6 επ. καθορίζεται ότι η Ένωση αναγνωρίζει, μεταξύ άλλων, και τις ακόλουθες ελευθερίες που αποτελούν όψη των πολιτιστικών δικαιωμάτων:

- άρθρο II – 10 Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας.

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Το δικαίωμα αυτό συνεπάγεται την ελευθερία μεταβολής θρησκειύματος ή πεποιθήσεων καθώς και την ελευθερία εκδήλωσης του θρησκειύματος ή των πεποιθήσεών του, ατομικά ή συλλογικά, δημόσια ή κατ' ιδίαν, με τη λατρεία, την εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές.

2. Το δικαίωμα αντίρρησης συνειδήσεως αναγνωρίζεται σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες που διέπουν την άσκηση του.

- άρθρο II – 11 Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης.

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία γνώμης και την ελευθερία λήψης ή μετάδοσης πληροφοριών ή ιδεών, χωρίς την ανάμειξη δημοσίων αρχών και αδιακρίτως συνόρων.

2. Η ελευθερία των μέσων μαζικής ενημέρωσης και η πολυφωνία τους είναι σεβαστές

- άρθρο II – 13 Ελευθερία της τέχνης και της επιστήμης.

Η τέχνη και η επιστημονική έρευνα είναι ελεύθερες. Η ακαδημαϊκή ελευθερία είναι σεβαστή.

- άρθρο II – 14 Δικαίωμα εκπαίδευσης.

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση και στην πρόσβαση στην επαγγελματική και συνεχή κατάρτιση.

2. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ευχέρεια δωρεάν παρακολούθησης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.

3. Η ελευθερία ίδρυσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με σεβασμό των δημοκρατικών αρχών καθώς και το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν την εκπαίδευση και τη μόρφωση των τέκνων τους σύμφωνα με τις

θρησκευτικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές πεποιθήσεις τους, γίνονται σεβαστά σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες που διέπουν την άσκησή τους.

Αλλά και στον τίτλο ΙΙΙ «Ισότητα» του Μέρους ΙΙ, άρθρα ΙΙ – 20 επ. καθορίζεται ότι η Ένωση αναγνωρίζει, μεταξύ άλλων και σέβεται την πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία (άρθρο ΙΙ – 22).

Βέβαια, το Σχέδιο Συνθήκης για τη θέσπιση «Συντάγματος της Ευρώπης» δεν έχει τεθεί σε ισχύ. Όμως μπορεί ήδη να χρησιμοποιηθεί ως πηγή εμπνεύσεως (γαλλ. *source d' inspiration*) στην προσπάθεια προσδιορισμού/οριοθέτησης των πολιτιστικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της κοινοτικής ή/και της ελληνικής έννομης τάξης.

Πάντως, τα πολιτιστικά δικαιώματα, κινδυνεύουν να παραμείνουν ανενεργά αν δεν υποστηριχθούν με δράσεις και πολιτικές, εθνικές, κοινοτικές, διεθνείς. Η αναγνώριση δηλαδή αυτών των δικαιωμάτων θα παραμένει «κατ' επίφαση» όσο καιρό αυτά δε θα συνοδεύονται από υποστηρικτικές δράσεις και πολιτικές. Στο πλαίσιο αυτό προβλέπονται κοινοτικές ενισχύσεις για τον κινηματογράφο για τη στήριξη της πολιτιστικής πολυμορφίας. Επίσης, το άρθρο 87 παρ. 3 εδ. δ ΣΕΚ ορίζει ότι δύνανται να θεωρηθούν ότι συμβιβάζονται με την κοινή αγορά «οι ενισχύσεις για την προώθηση του πολιτισμού και της διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς, εφόσον δεν αλλοιώνουν του όρους συναλλαγών και ανταγωνισμού στην Κοινότητα σε βαθμό αντίθετο με το κοινό συμφέρον».

Εκτός από τη θετική στάση που μπορεί να λάβει η ΕΚ απέναντι στις κρατικές ενισχύσεις, η ίδια μπορεί να λάβει υποστηρικτικά μέτρα στο πεδίο του πολιτισμού. Από το έτος 2000 έως το 2004 εξελίσσεται το κοινοτικό πρόγραμμα «Πολιτισμός 2000». Το 2004 είναι αφιερωμένο στην «πολιτιστική κληρονομιά», με δράσεις σχετικές με την αρχιτεκτονική, την αρχαιολογία, τα ενάλια, και την εν γένει πνευματική κληρονομιά, δηλαδή μεγαλύτερο ενδιαφέρον για μελέτη και στήριξη των ιστορικών αρχείων, των βιβλιοθηκών, τη βελτίωση των δεξιοτήτων των πολιτών προκειμένου να αποκτήσει περιεχόμενο το δικαίωμα της ισότιμης πρόσβασης τους στην κοινωνία της γνώσης και της πληροφορίας.

Η γνώση, η πληροφόρηση είναι απαραίτητη, αλλά για την κατανόηση και την αποδοχή της πολιτιστικής πολυμορφίας είναι απαραίτητη και η κριτική σκέψη, η ικανότητα δηλαδή του πολίτη να αναλύει γεγονότα και καταστάσεις, με βάση την ιστορική αλήθεια, μακριά από προκαταλήψεις.

Στόχος του κοινοτικού προγράμματος «Πολιτισμός 2000» είναι ο σεβασμός της πολιτιστικής κληρονομιάς και η παράλληλη προώθηση της πολιτιστικής πολυμορφίας, τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η ελεύθερη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών, η γνώση της κοινής πολιτιστικής ταυτότητας όπου πέραν της πολυμορφίας, υπάρχουν και εκείνα τα ενοποιητικά στοιχεία, τα οποία προάγουν τη διαπολιτισμική κατανόηση. Ειδικότερα, με το πρόγραμμα «Πολιτισμός 2000» επιδιώκεται:

- Η αμοιβαία γνώση του πολιτισμού και της ιστορίας των ευρωπαϊκών λαών μέσω της προβολής της κοινής πολιτιστικής τους κληρονομιάς, καθώς και του πολιτιστικού διαλόγου.
- Η δημιουργία και η προβολή σε διακρατικό επίπεδο του πολιτισμού, η ελεύθερη κυκλοφορία των καλλιτεχνών και των προϊόντων της διάνοιάς τους.
- Η προβολή της πολιτιστικής πολυμορφίας και η ανάπτυξη νέων μορφών πολιτιστικής έκφρασης.
- Η συμβολή του πολιτισμού στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη.
- Η αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς ευρωπαϊκής σημασίας.
- Η ακτινοβολία των ευρωπαϊκών πολιτισμών στις τρίτες χώρες και ο διάλογος με φορείς άλλων πολιτισμών του πλανήτη.

Ας σημειωθεί ότι, το πρόγραμμα «Πολιτισμός 2000» ευνοεί τη σύνδεση με ενέργειες που υλοποιούνται βάσει άλλων κοινωνικών πολιτικών και οι οποίες έχουν επίπτωση στον πολιτισμό. Το πρόγραμμα είναι ανοικτό σε συμμετοχή και συνεργασία με άλλες μη κοινοτικές χώρες, κυρίως του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (ΕΟΧ) ή της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, ή/και με διεθνείς οργανισμούς, π.χ. την UNESCO.

Προκειμένου να υλοποιηθεί ο παραπάνω στόχος κρίνεται απαραίτητη η δημιουργία «εταιρικών σχέσεων», συνεργασιών του δημόσιου, του

ιδιωτικού και του κοινωνικού τομέα—της κοινωνίας πολιτών. Η διαχείριση της γνώσης δεν μπορεί να αφεθεί στην απόλυτη διακριτική ευχέρεια του ιδιωτικού τομέα—των επιχειρήσεων. Κατά το σχεδιασμό των δημόσιων πολιτικών είναι απαραίτητη η κινητοποίηση, η συνεργασία και συμμετοχή τόσο των φορέων της δημόσιας εξουσίας, όσο και των κοινωνικών φορέων-μη κυβερνητικών οργανώσεων και πολιτών, σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας.

Η ανταλλαγή εμπειριών, οι βέλτιστες πρακτικές, η συνεχής συγκριτική αξιολόγηση των μέτρων πολιτικής, στοιχεία της ήπιας μορφής συντονισμού που συμφωνήθηκε το 2000 στη Λισσαβόνα, δηλαδή της ανοιχτής μεθόδου συντονισμού, θα βοηθήσει στην επιλογή των πλέον κατάλληλων προσεγγίσεων και των αποτελεσματικότερων επιπέδων και μορφών δράσης.

Τέλος επισημαίνεται ότι οι κοινοτικές πολιτικές, όντας από την φύση τους συμπληρωματικές, καλύπτουν ως ένα βαθμό τα ελλείμματα των εθνικών πολιτικών σε σχέση με τη διασφάλιση της πολιτισμικής πολυμορφίας. Η δράση της Ένωσης δεν απαλλάσσει πάντως τα Κράτη από την ευθύνη τους για τη διασφάλιση της πολιτιστικής πολυμορφίας.

Μέρος Γ': Εθνικό επίπεδο

Ορισμένες διατάξεις του Συντάγματος συμβάλλουν στη διασφάλιση της πολιτιστικής πολυμορφίας. Πρόκειται για τις διατάξεις που διασφαλίζουν θεμελιώδη δικαιώματα όπως ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2 παρ. 1), δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρθρο 5 παρ. 1), τη θρησκευτική ελευθερία (άρθρο 13) και την ελευθερία της τέχνης (άρθρο 16).

Αν και το Σύνταγμα, δεν περιέχει ρητά την κάθετη όψη των πολιτιστικών δικαιωμάτων προς όφελος εθνικών, ευρεία εννοία, μειονοτήτων, οι παραπάνω διατάξεις δεν μπορούν να ερμηνευθούν αλλιώς παρά ως διατάξεις που στην πράξη δρουν υπέρ των ατόμων μελών εθνικών, εν ευρεία εννοία, μειονοτήτων των οποίων τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά

(και απορρέοντα πολιτιστικά δικαιώματα) οφείλει να προστατεύει αποτελεσματικά η Ελληνική Πολιτεία.

Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 24 παρ. 1 «η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός», ενώ σύμφωνα με το άρθρο 24 παρ. 6 «τα μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία προστατεύονται από το Κράτος».

Σημειώνεται ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας έχει προσδιορίσει, με έναν γενικό και περιεκτικό τρόπο, την «πολιτιστική κληρονομιά», στο πλαίσιο του άρθρου 24 παρ. 1 του Συντάγματος, όπως ίσχυε πριν από την τροποποίησή του το 2001, ως το *«σύνολο των μνημείων και άλλων στοιχείων προερχόμενων από την ανθρώπινη δραστηριότητα που συνθέτουν την ιστορική, καλλιτεχνική, τεχνολογική κληρονομιά της χώρας και συμβάλλουν στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης»*.¹⁰

Τα παραπάνω δικαιώματα συμπληρώνονται με διάφορες δημόσιες δράσεις και πολιτικές που έχουν επίπτωση στην προστασία των πολιτιστικών δικαιωμάτων και της πολυπολιτισμικότητας. Ειδικότερα, το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων διαχειρίζεται τη διαπολιτισμική εκπαίδευση.

Το Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης έχει ιδρύσει από τα μέσα του 2002 το Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής (ΙΜΕΠΟ), το οποίο είναι ΝΠΙΔ με θεσμικό ρόλο την επιστημονική αρωγή στο σχεδιασμό και την εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής της χώρας με βάση και την αρχή της πολυπολιτισμικότητας. Η υλοποίηση αυτής της αρχής συμβάλλει στην ομαλή ένταξη των μεταναστών και στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της χώρας.

Με το Ν. 3028/2002 για την προστασία αρχαιοτήτων και της πολιτιστικής κληρονομιάς οριοθετείται η αρμοδιότητα του Υπουργείου Πολιτισμού. Ο νόμος αυτός ορίζει κατ' αρχήν ως «πολιτιστικά αγαθά» τις «μαρτυρίες της ύπαρξης και της ατομικής και συλλογικής δραστηριότητας του ανθρώπου» (άρθρο 2α). Επίσης ως «άυλα πολιτιστικά αγαθά» ορίζονται

¹⁰ Απόφαση 3478/2000 (Ολομ.), www.dsanet.gr σελ. 2, 50 ΝοΒ, 2002, 195.

οι «εκφράσεις, δραστηριότητες, γνώσεις και πληροφορίες, όπως μύθοι, έθιμα, προφορικές παραδόσεις, χοροί, δρώμενα, μουσική, τραγούδια, δεξιότητες ή τεχνικές που αποτελούν μαρτυρίες του παραδοσιακού, λαϊκού και λόγιου πολιτισμού» (άρθρο 2 ε).

Με τον ίδιο νόμο το Υπουργείο Πολιτισμού αναλαμβάνει την προστασία της «πολιτιστικής κληρονομιάς της Χώρας» με μία σειρά ειδικών ενεργειών (άρθρα 3 επ). Ο νόμος αυτός κάνει χρήση της οριζόντιας έννοιας των πολιτιστικών αγαθών μίας χώρας αλλά αυτό δεν αποκλείει (αλλά μάλλον επιβάλλει) την προστασία και των κάθετων πολιτιστικών αγαθών που προέρχονται από εθνικές ή άλλες μειονοτικές ομάδες που αποτελούν συστατικό μέρος της ανθρωπογεωγραφίας της χώρας.

Τελικές παρατηρήσεις

Στόχος της παραπάνω εισήγησης ήταν ο προσδιορισμός της θέσης των πολιτιστικών δικαιωμάτων στη διεθνή, κοινοτική και ελληνική έννομη τάξη. Πράγματι και στα τρία επίπεδα έχουν διαμορφωθεί θεσμικές εγγυήσεις οι οποίες, σε γενικές γραμμές, κρίνονται ικανοποιητικές.

Ως πολιτιστικά δικαιώματα μπορούν να εννοηθούν γενικώς τα δικαιώματα που αφορούν στην προστασία και στην έκφραση των στοιχείων που προέρχονται από την ανθρώπινη δραστηριότητα και που συνθέτουν την ιστορική, καλλιτεχνική και τεχνολογική κληρονομιά μίας χώρας. Τα δικαιώματα αυτά έχουν κατ' αρχήν έναν οριζόντιο χαρακτήρα, που αφορά σε όλους τους «πολίτες» μίας χώρας, αδιακρίτως.

Όσον αφορά ειδικότερα σε μειονοτικές ομάδες, τα πολιτιστικά δικαιώματα, στο διεθνές κυρίως δίκαιο, έχουν λάβει έναν κάθετο χαρακτήρα που σχετίζεται άμεσα με την ανθρώπινη ανάγκη (κατ' αρχήν δικαίωμα) διαφύλαξης και συνέχισης των εθνολογικών, εν ευρεία εννοία, ιδιαιτεροτήτων των ατόμων μελών των μειονοτήτων. Επισημαίνεται πάντως ότι ανεξάρτητα από τις κάθετου περιεχομένου ρυθμίσεις, η προστασία αυτών των δικαιωμάτων διασφαλίζεται και με τις οριζόντιου περιεχομένου ρυθμίσεις, δεδομένου ότι η «πολιτιστική κληρονομιά» των μειονοτήτων μίας

χώρας αποτελεί, κατ' ουσία, αναπόσπαστο μέρος της «πολιτιστικής κληρονομιάς» της χώρας αυτής.

Αν και όπως σημειώθηκε παραπάνω, οι θεσμικές εγγυήσεις κρίνονται σε γενικές γραμμές ικανοποιητικές, προκειμένου τα πολιτιστικά δικαιώματα να μη παραμένουν ανενεργά, πρέπει να υποστηρίζονται από δημόσιες δράσεις και πολιτικές που αποβλέπουν ειδικότερα στη διαφύλαξη και ανάδειξη της πολιτιστικής πολυμορφίας. Η ΕΕΔΑ, μπορεί στα πλαίσια της εισηγητικής της αρμοδιότητας, να συμβάλει στην προώθηση αυτών των δράσεων με εξειδικευμένες προτάσεις.

Αθήνα, 17 Δεκεμβρίου 2003